

dr hab. Anna Ledwina, prof. UO
Katedra Kultury i Języka Francuskiego
Uniwersytetu Opolskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki LOSKI pt. „Le néofantastique féminin d'Anne Duguël”

Rozprawa doktorska mgr Agnieszki Loski zatytułowana „Le néofantastique féminin d'Anne Duguël” („Kobiecea neofantastyka Anne Duguël”) liczy łącznie 226 stron i obejmuje stronę tytułową, spis treści, przedmowę, wstęp, trzy zasadnicze rozdziały, podzielone na podrozdziały, konkluzję, aneksy oraz bibliografię. Układ treści w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach uważam za prawidłowy, logiczny, wewnętrznie spójny i w pełni wyczerpujący badaną problematykę, choć trzeci rozdział jest zdecydowanie najdłuższy przez co sprawia wrażenie pewnej dysproporcji w stosunku do dwóch pozostałych.

Anne Duguël była pisarką nietuzinkową, na której twórczość literacką składają się powieści, nowele i opowiadania o kontrowersyjnej tematyce (m. in. przemoc w rodzinie, AIDS, bezdomność), nawiązującej do literatury grozy. Narracja Duguël – daleka od obiektywizmu – prowokowała, podważała normy obyczajowe i religijne, prezentując jednocześnie dopracowaną i sugestywną formę. Na temat jej twórczości sporo już napisano, jednak ciągle cieszy się ona zainteresowaniem wśród badaczy literatury. Mgr Agnieszce Losce udało się podjąć problematykę obrazu kobiety w wybranych utworach neofantastycznych Anne Duguël, która w omawianej dysertacji opracowana została w sposób kompleksowy, interesujący i w dużej mierze nowatorski.

W przedmowie Doktorantka wskazuje na wyjątkowe miejsce Duguël w literaturze francuskojęzycznej XX stulecia. Pisarka – zaciekawiona niecodziennymi tematami, tajemniczymi okolicznościami – potrafiła stopniować nastroj niezwykłości i zaskakiwać czytelnika, dokonując licznych transgresji zarówno w tematyce, jak i technice pisarskiej. Ów cel udaje jej się osiągnąć m.in. dzięki nakreśleniu złożonego wizerunku postaci kobiecej, która w przeciwieństwie do klasycznej fantastyki, staje się postacią pierwszoplanową. Kobieta bowiem przedstawiona bywa jako istota wielowymiarowa, na której percepcję składają się tożsamość, kondycja oraz status. Doktorantka proponuje analizę kilku powieści oraz ponad dwudziestu nowel, by dowieść, że kreacja postaci kobiecej wraz z tzw. „fenomenem fantastycznym” stanowi o oryginalności dyskursu belgijskiej pisarki. Tak postawiona teza zachęca do refleksji nad obecnością problematyki kobiecej w prozie Duguël,

umożliwiając jednocześnie – według teorii „dzieła otwartego” Umberta Eco – mnogość odczytań i interpretacji.

We wstępie autorka monografii wprowadza czytelnika w problematykę badawczą: jasno i precyzyjnie określa cel dysertacji, korpus oraz przedstawia kompozycję swej rozprawy.

Pierwszy rozdział ma charakter teoretyczny i metodologiczny. Pani Loska definiuje w nim pojęcie fantastyki, wskazuje na jego złożoność i wieloaspektowość (neofantastyka, science-fiction, *fantasy*) oraz opracowania poświęcone temu zagadnieniu, zarówno klasyczne (Pierre-Georges Castex, Louis Vax, Roger Caillois, Tzvetan Todorov), jak i współczesne (Gilbert Millet, Denis Labbé, Joël Malrieu, Nathalie Prince, Katarzyna Gadomska, Joël Malrieu, Jacques Goimard, Valérie Tritter). Teorie badaczy będą stanowić fundament dla dalszych rozważań Doktorantki, która u każdego z nich wydobywa charakterystyczne elementy fantastyki, pozwalające lepiej zinterpretować wybraną twórczość prozatorską Anne Duguël. By zrealizować cel badawczy, mgr Loska uważa także za konieczne odwołanie się do autorytetów w dziedzinie krytyki literatury feministycznej (Simone de Beauvoir, Judith Butler, Hélène Cixous, Béatrice Didier, Krystyna Kłosińska) oraz teorii recepcji dzieła literackiego (Wolfgang Iser, Vincent Jouve) i jego poetyki (Gérard Genette, Algirdas Greimas, Philippe Hamon).

Następnie autorka dysertacji kresli sylwetki XX-wiecznych pisarek francuskojęzycznych (Marianne Andrau, Yvonne Escoula, Pierrette Fleutiaux, Marie-Thérèse Bodart, Jacqueline Harpman, Monique Watteau, Anne Richter), najbardziej charakterystycznych reprezentantek omawianego gatunku literackiego. Po tych ustaleniach przedstawia biografię i twórczość autorki *In memoriam*. W ostatniej części rozdziału, nawiązując do koncepcji *écriture féminine*, zastanawia się czy twórczość Duguël może być uznana za kobiecą oraz czy może być rozpatrywana w tej perspektywie. W tym miejscu warto byłoby przywołać twórczość Marguerite Duras, której wizja rzeczywistości opiera się między innymi na swoistym „zachwycie” nieuchwytnością świata przedstawionego, sferą doznań zmysłowych, a kobiecość rozumiana jest jako odwaga, przekraczanie granic, prawo do indywidualizmu. Przypomnijmy, że Duras przez Hélène Cixous uznana została za jedyną, oprócz Colette, przedstawicielkę *écriture féminine* w literaturze francuskiej, która opisując intymną relację między kobietą i mężczyzną, opartą na pojęciu różnicy, ujęła ją jako pewien model kultury.

Również Duguël traktowana bywa jako nowatorka ze względu na wprowadzenie postaci kobiecej do kanonicznej fantastyki, gdzie dotychczas odgrywała rolę „biernej ofiary” (s. 43), tematyki dotyczącej uniwersum kobiet (eksponowanie cielesności, wspomnień i

wewnętrznych przeżyć) oraz kwestii tożsamości płci. W ten sposób wpisuje się ona w nurt literatury kobiecej, a zatem twórczości umykającej jednoznacznym definicjom, odnoszącej się do sfery intymnej, relacji z matką (którą w ujęciu psychoanalitycznym doskonale opisała Julia Kristeva w *Soleil noir – Dépression et mélancolie*), gdyż to właśnie kobiety określają się poprzez stosunki z innymi. Natomiast w obrębie gatunku, nie powielając istniejących (męskich) wzorców Duguël przyczynia się do jego wzbogacenia. Postać neofantastyczna, której atrybutami – według specjalistów w dziedzinie (Philippe Hamon, Joël Malrieu) – są niekompletność i samotność, pozostaje w ścisłej relacji z „fenomenem fantastycznym”, determinowanym przez płęć postaci literackiej.

Casus pisarki, tworzącej pod pseudonimem Gudule, jawi się jako osobiwy – zdobywczyni wielu prestiżowych nagród, o okazałym dorobku, paradoksalnie nie jest bliżej znana szerszej publiczności. Co interesujące, dzieło Duguël jest w pewnym stopniu odzwierciedleniem jej życia. Dzieciństwo spędzone w Belgii wpłynęło bez wątpienia na wizję otaczającej pisarkę rzeczywistości, jej predylekcję do fantastyki, dziwności, zjawisk nadprzyrodzonych oraz upodobanie do krótkich form, groteski. Percepcja świata wynikała także z odebranego surowego wykształcenia, którego skutkiem była rewolta wobec konwencji. Nie bez kozery do twórców, którzy ją ukształtowali Duguël zalicza Victora Hugo, Arthura Rimbauda czy Sidonie-Gabrielle Colette. *Notabene*, wielka szkoda, że ta ostatnia analizowana jest tylko jako autorka powieści *Chéri*. Mgr Loska używa w tym kontekście terminu *biofiction*, choć może bardziej zasadne byłoby odwołanie się do pojęcia *autofiction* oraz fundamentalnego studium na temat autobiografii Philippe’a Lejeune’a, co sugeruje zwłaszcza tytuł drugiego rozdziału *Le pacte des femmes : la protagoniste, la narratrice et la lectrice*. Takie wyjaśnienie rzuciłoby ciekawe światło na wiele partii recenzowanej rozprawy. Stwierdzenia tego nie należy traktować jako zarzutu, lecz nieśmiałą sugestią na przyszłość, gdyż dogłębna i kompleksowa analiza poetyki Duguël to obszerny materiał zasługujący na inną rozprawę.

W drugim rozdziale uwaga Doktorantki skoncentrowana jest na kobiecie występującej w potrójnej roli w utworach fantastycznych Anne Duguël: jako protagonistce, narratorce i czytelniczce prozy tej ostatniej. Mgr Loska charakteryzuje postać kobiety przez pryzmat jej męskiego odpowiednika, podkreślając nietuzinkowość wizji Duguël, u której staje się ona pełnoprawną i autonomiczną bohaterką, nie wyidealizowaną istotą czy *femme fatale*, podczas gdy mężczyzna ma znaczenie drugorzędne, wręcz marginalne. Odwołując się do antropocentrycznej metodologii (François Mauriac, Jean-Philippe Miraux, Michel Erman), mgr Loska skupia swą uwagę na zindywidualizowaniu postaci kobiecej poprzez podanie jej

imienia, informacji na temat doświadczenia życiowego i zawodowego, statusu, wieku. Ponadto nowatorstwo Duguël polega na poruszaniu tematów niespotykanych dotychczas w literaturze fantastycznej (macierzyństwo, dominacja mężczyzny, nierówność płci), a przez to ukazaniu prawdziwej kondycji kobiety, traktowanej często w sposób instrumentalny oraz obalaniu stereotypów, według których jest to osoba skupiona na obowiązkach domowych lub obawiająca się starości. Dzięki temu neofantastyka Duguël przedstawia nowy wymiar kobiecości, a nawet jej feministyczne aspekty.

Kwestia tożsamości postaci kobiecej daje mgr Losce asumpt do analizy narracji oraz jej powiązań z tematyką kobiecą w dziele Duguël. Narracja w pierwszej osobie okazuje się najczęściej swego rodzaju monologiem-wyznaniem (*Arôme d'une Nuit d'Été, Maman*), w którym do głosu dochodzą różne emocje. Punkt widzenia postaci oraz miotane nimi uczucia oddaje natomiast narracja w trzeciej osobie, nie zmniejszając bynajmniej obiektywizmu dyskursu. Zjawisko to w powieści *Entre chien et louve* daje nader interesujący efekt, pozwala bowiem ukazać trudną relację kobiety i mężczyzny z dwóch odmiennych perspektyw.

Autorka rozprawy pochyla się również nad recepcją utworów neofantastycznych Duguël i ich odczytaniem w zależności od płci czytelnika, odwołując się do teorii recepcji dzieła literackiego (Hans Robert Jauss, Umberto Eco, Michel Otton), a zwłaszcza podzielając opinię Tzvetana Todorova o istnieniu czytelnika implicytnego. Lektura postaci kobiecej charakteryzuje się poszukiwaniem obrazu własnych fantazmatów oraz nieświadomych pragnień, uważana bywa za intymny dialog między autorką i czytelniczką. Czytelniczka prozy Duguël odnajduje w jej tekstach odzwierciedlenie własnych doświadczeń, a zwłaszcza obaw, typowych dla kondycji kobiety, która nie jest „przedmiotem pożądania” ani nieokreślonym bytem, ale konkretną istotą, w której istnienie wpisany jest cały wachlarz uczuć, w tym cierpienie, o czym wspomina pisarka również w wywiadach. Wybór kobiety jako głównej protagonistki pozwala Duguël mówić o kwestiach dotyczących płci, które wykraczają poza fantastykę.

Trzeci rozdział ukazuje „fenomen fantastyczny”, ściśle związany w tekstach Duguël z postacią kobiecą oraz szeroko pojętą kobiecością. Ten ostatni manifestuje się w twórczości Duguël na trzech poziomach: czasoprzestrzeni, przedmiotów oraz postaci kobiecych. Po szczegółowym omówieniu repertuaru tematów fantastycznych (Roger Caillois, Katarzyna Gadomska, Louis Vax, Gilbert Millet, Denis Labbé, Valérie Tritter), autorka rozprawy wyjaśnia w jaki sposób problematyka kobieca wyrażona je poprzez konkretne motywy fantastyczne.

Doktorantka koncentruje się przede wszystkim na czasoprzestrzeni (w rozumieniu Michaila Bachtina i Gastona Bachelarda), by dowieść istnienia ścisłej zależności między kobietą a etapami jej życia. W większości utworów Duguël akcja toczy się w realiach XX wieku, w bliżej nieokreślonym czasie i przestrzeni, gdzie w grę wchodzi także elementy nadprzyrodzone. Do takiego kadru zaliczyć można dom rodzinny, odległy od idealnej oazy spokoju i miłości. Przeciwnie, panuje w nim atmosfera wrogości, napięcia, opresji wobec kobiet. To miejsce, gdzie skrywane są tajemnice i niewypowiedziane uczucia, frustracje, a reguły współżycia przypominają patriarchalny model rodziny. Nie chodzi tu wyłącznie o „stan ducha” protagonistki, ale jej „niepokojącą dziwność”, by użyć freudowskiego określenia. Przestrzeń domu sprawia, że bohaterki czują się wyalienowane i samotne. Pewien niedosyt budzi fakt, że Doktorantka w oparciu o *écriture féminine* nie sięgnęła w tym celu do studiów z antropologii kulturowej płci, jak choćby *L'un est l'autre* Elisabeth Badinter. Ten passus rozprawy mógłby stanowić doskonały pretekst do nieco odważniejszej literaturoznawczej refleksji.

Z kolei wymiar czasu dotyczy codziennego życia postaci, co sprawia, że przedstawiona historia staje się w pewnym sensie uniwersalna. W przedstawieniu czasu najbardziej uderza, że jest on skorelowany z biologicznym cyklem kobiety i jej odczuwaniem przemijania, zupełnie odmiennym od męskiej percepcji, jak słusznie zauważa Luce Irigaray. Teksty Duguël odzwierciedlają ważne etapy zarówno w życiu młodej, jak i dojrzałej kobiety, ukazując jej związki z mężczyzną, matką, a także małżeństwo i macierzyństwo. Interesujące byłoby porównanie takiego wizerunku bohaterki z opisem dokonany przez Simone de Beauvoir w *Drugiej płci*, gdzie autorka niezwykle dokładnie przedstawia wszystkie stadia życia kobiety, od młodej dziewczyny, przez kobietę zamężną, dojrzałą, do kobiety w podeszłym wieku. Chociaż Doktorantka cytuje fragmenty odnoszące się do sytuacji mężatki, szkoda, że nie pokusiła się o wyeksponowanie kondycji kobiety, jaka wyłania się spod pióra wnikliwej obserwatorki i filozofki egzystencjalizmu. Ta interdyscyplinarna perspektywa wzbogaciłaby i znacząco uzupełniła wywód, co nie umniejsza jednak jego znaczenia. Podobny komentarz nasuwa się podczas lektury fragmentu pracy dotyczącego toksycznej relacji bohaterki z matką w *Santa Maria de la Soledad*. Określone mianem *continent noir* doświadczenie to powoduje – by użyć lacanowskiego tropu – spustoszenie, pozostawiając niezatarty ślad w psychice córki. Kwestia ta znakomicie wyświetlona została przez badaczki Marie-Madeleine Lessana (*Entre mère et fille : un ravage*) i Françoise Couchard (*Emprise et violence maternelles. Étude d'anthropologie psychanalytique*).

Tę część rozprawy Doktorantka poświęca również przedmiotom anksjogennym, wyróżniając przedmioty ożywione i nieożywione. Obie grupy posiadają atrybuty ludzkie i negatywnie wpływają na życie bohaterki, obnażając jej prawdziwe emocje (zazdrość, zaborczość, egoizm, niepewność). Wśród przedmiotów ożywionych szczególne miejsce zajmują posagi, lalki i manekiny. Odwołanie do studium Jeana Baudrillarda *De la séduction* pozwoliłoby w pełni zrozumieć strategie uwodzenia, by tym skuteczniej podkreślić zależność między miłością a śmiercią (*La Joconde de bronze, Le chien qui rit, Benvenuto*), owo charakterystyczne zmaganie żywiołów, obecne w refleksji Jeana Bataille'a, dla którego Eros i Tanatos stanowiły najważniejsze fascynacje i obsesje zarazem. Również nieożywione przedmioty (lustra, obrazy, fotografie, zdjęcia) ukazują w sposób mniej lub bardziej bezpośredni świat kobiet: rywalizację z innymi przedstawicielkami płci (*La Joconde de bronze*), macierzyństwo (*In memoriam*), pracę twórczą (*Noce transie*). Szczególnego znaczenia nabiera zwierciadło, które akcentuje znaczenie spojrzenia w budowaniu poczucia własnej wartości, obnażające prawdziwe „ja” i stosunki z Innym. Dopełnienie tych rozważań stanowiłoby nawiązanie do dialektyki Jeana-Paula Sartre'a w *L'Être et le Néant* czy Maurice'a Merleau-Ponty'ego w *L'Œil et l'esprit*, gdzie ciało jest swoistym peryskopem poznania.

Ostatni podrozdział przedstawia kobiety jako fenomeny, występujące w postaci wampira (*Un berceau d'organdi bleu*) i ducha (*Arôme d'une Nuit d'Été, Cadavre Exquis*). Nowością bez precedensu w prozie Duguël jest pozbawienie zjaw i wampirów jednej z ich głównych cech, tj. wzbudzania strachu. *Al contrario*, są to kobiety wrażliwe, empatyczne, troskliwe, które nie mogą zaznać spokoju po śmierci mężczyzny. Nie są odpychające ani naznaczone bestialstwem, budzą raczej współczucie u czytelnika. Jeszcze inny typ reprezentują postaci kobiet, które przechodzą swoistą metamorfozę fizyczną, mentalną lub psychologiczną stając się inną kobietą lub zwierzęciem (*La Fauve, La Belle et la Bête*). Modyfikacja u Duguël polega na odejściu od założeń gatunku i zwróceniu uwagi na erotyczny aspekt procesu przemiany. Odczytana według tego klucza najbardziej spektakularna przemiana ma miejsce w *Une Affaire de Sexe*, gdzie mowa jest o zmianie płci i utracie tożsamości, która w noweli *Nuits de Chine* doprowadza do metamorfozy *gender*, kwestionując – w duchu teorii Judith Butler – tradycyjne pojmowanie męskości i kobiecości w ujęciu antropologii kulturowej. Ta część pracy wyjaśnia w jaki sposób u Duguël pierwiastek kobiecy wzbogaca motywy klasycznej neofantastyki.

W ostatnim podrozdziale mgr Loska podsumowuje swój wywód, by tym mocniej zaakcentować dystynktywne cechy pisarstwa Anne Duguël, która dokonuje swoistej transgresji gatunku, wprowadzając nową kategorię neofantastyki kobiecej.

Wnioski są syntetycznym przedstawieniem badanej problematyki i jednocześnie krótkim przypomnieniem zawartości rozdziałów. Konkluzja w klarowny sposób odnosi się do wszystkich problemów wcześniej analizowanych. Doktorantka przekonuje, że spod pióra pisarki wyszedł polifoniczny obraz kobiety, z całą jej wieloznacznością.

Aneksy zawierające chronologiczny wykaz utworów neofantastycznych Duguël, wywiady z autorką oraz informacje przybliżające sylwetki współczesnych pisarek francuskich i belgijskich reprezentujących ten gatunek stanowią interesujące, a zarazem cenne uzupełnienie rozważań.

W całej monografii wszystkie wywody autorki zostały odpowiednio zilustrowane bardzo licznymi i zawsze starannie dobranymi cytatami, pochodzącymi nie tylko ze szczegółowo analizowanych tekstów, ale również z wielu artykułów i opracowań krytycznych. Cytaty, pochodzące od krytyków, mają głównie charakter podpierający wywód autorki monografii; te dłuższe, wyróżnione w tekście mniejszą czcionką, zostały opatrzone wnikliwym komentarzem i prawidłowo zinterpretowane. Autorka z dużą swobodą sięga po najważniejsze teksty, w których znajduje najtrafniejsze wyjaśnienia omawianych zjawisk. Włożyła w swoją rozprawę ogromną pracę źródłową, która pozwala widzieć w niej dojrzałą badaczkę literatury.

Bibliografia świadczy bez wątpienia o dużym odczytaniu, znajomości badanej problematyki oraz o bogactwie materiałów źródłowych, umiejętnie wykorzystanych i poprawnie zapisanych w redagowanej rozprawie doktorskiej. Pod względem językowym praca napisana jest ładną i poprawną francuszczyzną, bogatą w słownictwo i różnorodne sformułowania. Na wyróżnienie zasługuje również niemal bezbłędna interpunkcja, co jest raczej rzadkością wśród młodych naukowców.

Poza dokonaniem pewnych uzupełnień, rozprawa doktorska nie zawiera większych uchybień. Czasami przydałby się nieco większy rygor myślowy i redakcyjny, aby jeszcze bardziej uporządkować swą wypowiedź i w ten sposób pozbyć się zbędnych powtórzeń, np. informacji biograficznych o kilku francuskich (M. Andrau, Y. Escoula, P. Fleutiaux) i belgijskich (M. Watteau, M.-T. Bodart, J. Harpman) przedstawicielkach neofantastyki w pierwszym rozdziale oraz aneksach.

Reasumując, pragnę stwierdzić, iż problematyka kobiecego aspektu prozy w wybranych tekstach Anne Duguël została zbadana ze znanstwem i zaprezentowana na

poziomie analizy literackiej. Autorka dysertacji – swobodnie poruszając się w terminologii literaturoznawstwa – rzetelnie ukazała wyjątkowy rys twórczości Duguël, jej nieszablonowość oraz znaczenie w literaturze frankofońskiej XX wieku. Przedłożone przez mgr Agnieszkę Loskę studium dowodzi dogłębnej znajomości przedmiotu, umiejętności wykorzystania rozległej wiedzy i porządkowania materiału, warsztatu naukowego, a także trafnej interpretacji przeprowadzonych badań, podejmujących często polemikę z autorytetami. Cechuje go trafny dobór problemów, wysoki poziom językowy, staranny dyskurs. Z tego względu rekomenduję pracę do druku.

Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską Agnieszki Loski pt. „Le néofantastique féminin d’Anne Duguël” stwierdzam, że spełnia ona wymagania ustawowe, tzn. stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie *literaturoznawstwo* i może być podstawą do nadania Jej stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Agnieszki Loski do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Opole, dn. 2 maja 2018 r.

/dr hab. Anna Ledwina, prof. UO/

A. Ledwina